

Globální trendy světového vývoje

Globale Trends. Daten zur Weltentwicklung. 1991. Stiftung Entwicklung und Frieden Bonn/Düsseldorf 1991. Wissenschaftliche Leitung: Franz Nuscheler, Norbert Ropers – Institut Entwicklung und Frieden der Universität Duisburg, 414 stran.

Rok 1989 přinesl zásadní změnu v mnoha oblastech mezinárodních vztahů. Světové společenství ovšem nadále stojí před řadou problémů, které lze bez nadsázky nazvat osudovými. Středoevropská nebo dokonce nacionální či lokální optika, která v naší společnosti převažuje, vede jednak k jednostrannému soustřeďování pozornosti na vývoj v naší zemi (a tedy i k jeho přeceňování) a jednak znemožňuje správné chápání problémů, před kterými v současnosti lidstvo stojí.

Kniha *Globální trendy 1991* obrací pozornost veřejnosti právě na tyto celosvětové problémy. Její předmluvu napsal nedávno zesnulý Willi Brandt. Problematiku uvádí obecná kapitola a stručná definice hlavních 24 trendů. Následuje 14 kapitol, které tyto trendy na základě bohatého statistického materiálu analyzují. V závěru každé kapitoly se autoři pokoušejí navrhnout způsob řešení popsanych problémů. Závěrečných sto stran je věnováno přílohám: hlavním dokumentům, statistickým materiálům, přehledu hlavních pramenů a literatury. Před indexem je zařazen stručný slovník, který definuje klíčové odborné pojmy.

Knihu uvádí několik obecných tezí (Dr. Norbert Ropers):

1. Zdůrazňuje se skutečnost, že hlavní trendy celosvětového vývoje jsou těsně propojeny. *Vzájemná závislost* vývoje v oblasti hospodářské, životního prostředí, společenského rozvoje i mezinárodních vztahů je zjevná již delší dobu. Překračuje hranice států a kontinentů.

2. Dalším charakteristickým jevem světového vývoje je jeho *globalizace*. Vychází z kvalitativního technologického pokroku, který „sjednocuje“ celý svět. Neznamená homogenizaci společenských vztahů anebo vznik mezinárodního integrovaného politického systému. Je naopak výrazně *asymetrickým procesem*, který v některých oblastech dokonce prohlubuje již existující rozdíly. Transnacionalizace či globalizace je proto zároveň spojena s procesem *regionalizace* mezinárodních vztahů. Státy touto cestou pozitivně reagují na posilování nadnárodního propojení a zároveň se snaží o ochranu před dopady globálních problémů. Tendence k regionalizaci je rovněž spojena se skutečností, že proces globalizace – vytváření jednotného světa – není zatím doprovázen odpovídajícím rozvojem nadnárodních struktur. S celosvětovými problémy jsou tedy konfrontovány především *jednotlivé státy a jejich skupiny*. Hlavní váhu přitom zákonitě mají vedoucí hospodářské mocnosti, zejména skupina 7.

3. Významnou změnu v tomto smyslu představuje *přechod od konfliktních ke kooperativním strukturám vztahů mezi Východem a Západem*. Konfrontace dvou rozdílných společenských systémů přechází v zásadní konsensus v oblasti politické filozofie společného pořádku společenských a hospodářských vztahů. Je to významný krok ke vzniku „světové vnitřní politiky“ a ke společnému zvládnutí globálních problémů. Jde o přerozdělení zdrojů z vojenských na mírové účely (hlavně na rozvoj nejzaostalejších regionů), nebo o přeměnu OSN ve skutečně funkční nástroj. Zároveň autor varuje před chápáním současného vývoje jako konečného „historického vítězství“ *západního systému*. Skutečnost, že odpadá systémová konkurence a alternativa, může oslabit vnější i vnitřní kritiku imanentních problémů tohoto systému, a tak částečně ohrozit jeho schopnost rozvíjet se v souladu s perspektivními potřebami. Jedná se zejména o nutnost změnit životní a výrobní způsob v souladu s limity globálního zatížení životního prostředí a sociální nerovnosti životních podmínek lidí. Nediferencované prosazování západního systému může urychlit zánik kultur, které mu nejsou blízké a tím posílit fundamentalistická hnutí.

V 1. kapitole Dr. Norbert Ropers jako první trend charakterizuje *rozporný vývoj* „obra-

zu světa“ (*Weltbilder*). Vyjadřuje názor, že správné chápání současné reality v její komplexnosti je předpokladem pro posuzování současných globálních trendů a tím spíše pro jejich ovlivňování. Na místo bývalých bipolárních ideologických koncepcí nastupuje rozporná a nejednotná škála geopolitických koncepcí při zdůrazňování kritérií geostrategických, lidských práv nebo náboženské příslušnosti (až po náboženský fundamentalismus), postavení různých silových center (od bipolarity k trilaterálnímu světu nebo monopolitě s centrem v USA) atd. Pro překonání těchto projevů neúplného a roztržitého vidění světa je nutná *etika globální odpovědnosti a globální empatie* jako schopnost vcítit se do problematiky jednotlivých oblastí světa bez předsudků a partikulárních zájmů.

Autoři se v podstatné míře věnují otázkám hospodářského a sociálního rozvoje. Potvrzují, že trvá trend pokračující diferenciace mezi jednotlivými rozvojovými zeměmi. Profesor Franz Nuscheler poukazuje na *trend k prohlubování rozdílu v životní úrovni v různých částech světa*. V 80. letech se zmenšil odstup západních zemí, bývalých socialistických států a některých rozvojových zemí podle indexu „lidského rozvoje“ (HDI), který zahrnuje sociální aspekty. Prohloubil se však rozdíl v příjmu na obyvatele mezi Západem a rozvojovým světem z 15 : 1 v roce 1967 na 20 : 1 koncem 80. let. Nejchudší obyvatelé planety nemusí nutně žít v nejméně rozvinutých zemích, ale třeba v Indii či Brazílii. Celková situace je v ostrém rozporu s pojetím lidských práv a 80. léta jsou v tomto ohledu „ztraceným desetiletím“. Jako nadějí autor vidí skutečnost, že i Světová banka začíná obracet pozornost na sociální aspekty hospodářské politiky. Pro změnu negativního trendu je ovšem nutné obrátit převažující pohyb kapitálu z rozvojových zemí na Sever. Koncepční přístup je obsažen ve zprávě, připravené po vedením Julia K. Nyerere a ve zprávě Gro Bruntlandové (obě jsou součástí dokumentace knihy).

Rostoucí propast v příjmech na jednoho obyvatele je spojena s trendem k růstu počtu obyvatel. Z dnešních 5,2 miliardy má být v roce 2025 8,5 miliardy a v polovině příštího století již 11 miliard obyvatel. Nárůst obyvatelstva je soustředěn především do velkoměst Jihu. Tento vývoj znehodnocuje i skromné sociální výsledky jeho hospodářského rozvoje a prohlubuje narušování životního prostředí. Za hlavní příčinu tohoto stavu profesor Nuscheler považuje chudobu obyvatelstva a podřadné postavení žen, které mají minimální přístup ke vzdělání. Jako koncepčně správné řešení se uvádí Zpráva o vývoji obyvatelstva (OSN), která prosazuje nutnost investic jak do hospodářské, tak – nehledě na zadlužení těchto zemí vůči MMF – sociální, kulturní a zdravotnické sféry.

Demografická a sociální nerovnováha je vedle globalizace výrobních struktur a změn na světovém trhu práce hlavním motivem *masové migrace obyvatelstva*. Koncem 80. let se odhad počtu migrantů pohybuje mezi 80–100 mil. osob. Migrace směřuje především do rozvojových zemí, což dále vyčerpává schopnost těchto států zlepšit možnosti svého vývoje. Po druhé světové válce se pohyb obyvatelstva odehrává především na Jihu; Severu odtud dosáhlo zatím pouze 10 % migrantů. ES by měla přijmout koncepci politiky v této oblasti. Ani liberální přístup Evropy nemůže však pojmout rostoucí migraci. Pro řešení situace je nutná jak aktivní celosvětová mírová politika, tak rozvojová politika, která by odstraňovala příčiny pohybu obyvatelstva. Autor zdůrazňuje potřebu rozhodující role OSN, včetně posílení její pravomoci zasahovat do vnitřních věcí států, dochází-li zde k porušování norem mezinárodního práva.

Ve vývoji světového obchodu jsou definovány dva nosné trendy: jeho *koncentrace na západní státy a změna jeho struktury v neprospěch surovin*. Stephan Klingebiel ukazuje, že koncem 80. let na státy OECD připadlo 70 % exportu hotových výrobků, na bývalé socialistické státy asi 8 % (méně než na samotnou SRN, jejíž podíl byl 11 %) a 22 % na rozvojové země (z toho polovina na nově industrializované státy). Prohloubila se především izolovanost nejméně rozvinutých států od světového hospodářství; jejich podíl se snížil o jednu čtvrtinu a dosáhl pouhých 0,3 %. Při koncentraci na země Západu pokračuje fragmentace světového obchodu prostřednictvím vytváření regionálních integračních center: USA – Kanada – Mexiko, ES, Japonsko – východní Asie. Přitom roste protekcionismus a nepřímé obchodní bariéry, které činí trh těchto zemí hůře dostupným pro méně vyvinuté země (tech-

nické normy, zdravotní předpisy, subvence do zemědělství atd.). Autor proto vystupuje za otevření trhu západních států pro rozvojové země, za jejich regionální spolupráci atd.

Světové hospodářství je dále charakterizováno dvěma trendy v oblasti světových financí: *osamostatňováním světového trhu financí a změnou toku kapitálu*. Profesor Wilhelm Hankel poukazuje na skutečnost, že světové finance neplní svou původní roli prostředníka světového obchodu a zdroje investic. Stále víc se soustřeďují – v souvislosti s vysokou zadlužeností – na fungování finančního systému jako takového. Světový trh financí proto nejen nebrzdí krizové jevy ve světové ekonomice, ale dokonce je prohlubuje. Vymknuł se prakticky jakékoli centrální kontrole a působí v určitém smyslu jako konkurence politických prvků a struktur světového hospodářství (včetně GATT, ES atd.). Trvá hegemonie dolaru, uměle udržovaná mj. zadlužeností „třetího“, ale i „druhého světa“. Snížily se přímé soukromé investice do rozvojových zemí a většina kapitálu je tvořena veřejnými prostředky. Profesor Hankel považuje za hlavní problém fakt, že neexistuje skutečný světový finanční systém. Jako řešení navrhuje vytvoření umělé nadstátní měny (např. ECU), konkurující dolaru. Za další nutný krok považuje založení světové centrální banky.

Ve všech oblastech světového hospodářství se negativně projevuje trend *prohlubování zadluženosti*. Zadlužení rozvojových zemí se zvýšilo z 80 miliard dolarů v roce 1970 na 1350 miliard v roce 1991. Výrazně se zpomalilo tempo jejich hospodářského růstu: z 8 % v 60. letech na 1,6–4 % v 80. letech. Paradoxem je, že největším světovým dlužníkem jsou USA (v roce 1988 čistý vnější dluh 532 miliard dolarů). Stahují tím na sebe volný světový kapitál, který je potřeba pro rozvoj hospodářství v zaostalých zemích. Profesor Hankel doporučuje mj. vypracování zvláštního režimu (Insolvenzregime), který by individuálně za přesně stanovených podmínek mohl osvobozovat nejchudší země od splácení dluhu.

Se změnou situace ve vztazích Východ–Západ je spojen pozitivní trend mírného *snížení výdajů na zbrojení a omezení vývozu zbraní a zbrojních technologií*. Převod uvolněných prostředků na mírové účely je zatím však spíš symbolický. Válka v Perském zálivu iniciovala vyzbrojování států daného regionu a změna strategie NATO předpokládá restrukturalizaci a přezbrojení ozbrojených sil členských států, což s sebou ponese i nové výdaje. Řešením by mělo být podle autorky Brigit Rheims prosazení regionálních a globálního programu, založených na koncepci společné bezpečnosti. Měly by být vypracovány programy k převedení ušetřených prostředků na řešení globálních problémů a zavedení kontrolního režimu pro vývoz vojenského materiálu.

S uvolněním mezi Východem a Západem bohužel *nenastal celkový obrat ve vývoji regionálních konfliktů*. Řada z nich má náboženský nebo lokální mocenský charakter a probíhají bez přímého vztahu k situaci na Severu. V 80. letech má přes 70 % válečných konfliktů vnitrostátní charakter (Walter Eberlei mezi ně počítá např. konflikt v Severním Irsku). Prakticky na všech válkách od roku 1945 (podle autora jich proběhlo 170) se alespoň nepřímo zúčastnily průmyslově vyspělé země. Dnes se však objevila šance omezit účast třetích mocností v konfliktech a zlepšily se podmínky pro transformaci OSN ve světovou organizaci kolektivní bezpečnosti.

Pozitivní změny v mezinárodních vztazích *neznamenají zastavení negativních trendů ve vývoji životního prostředí*. Rostou obavy, že snaha zemí východní Evropy „dohnat“ Západ v ekonomické oblasti povede k dalšímu poškozování již narušených ekosystémů. Pokračuje *ničení zemské atmosféry, prohlubování nedostatku vody a její znečišťování, ničení půdy erozí, rozšiřováním pouští a otravou*. Největším zdrojem znečištění ovzduší a tedy i klimatických změn jsou průmyslové státy Západu. Hlavním předpokladem pro trvalé řešení je změna modelu životního stylu a vývoje průmyslových zemí. Industrializace rozvojového světa se musí s pomocí Západu vyhnout dnešním problémům vyspělých zemí. Autor navrhuje mj. přechod na „čisté energie“, energetické úspory, převod dopravy na železnice, zvýšení ochrany vod pomocí ceny, převedení zemědělství rozvinutých států na ekologicky čistou produkci. Opět je nezbytná hospodářská pomoc rozvojovému světu a provedení globálních programů ochrany a obnovy půdy a lesa.

Dalším trendem je probíhající celosvětová „*informační revoluce*“, projevující se srůstáním informatiky a telekomunikací v „*telematiku*“ a vytvořením celosvětové informační a komunikační sítě. Profesor Jörg Becker podtrhuje, že je tento vývoj spojen s prohlubováním asymetrie zejména mezi Severem a Jihem. Posiluje se dominance rozvinutých států v informačních a komunikačních tocích. Internacionalizace a komercionalizace směřuje ke kulturní homogenitě a ohrožuje národní kulturní a jazykovou pestrost a identitu. Profesor Becker proto navrhuje kontrolu nadnárodních informačních a komunikačních koncernů a posílení role UNESCO (počínaje obnovou členství USA), demilitarizaci komunikačních prostředků a posilování samostatností rozvojových zemí.

Postavení těchto zemí je dále oslabováno pokračujícím *trendem k nevyrovnanosti v oblasti vzdělání*. Jestliže na úrovni základního školství se rozvojové země přiblížily zemím Západu, stagnuje jejich pokrok ve středním školství a prohlubuje se zaostávání ve školství vysokém a odborném. Tím se dále prohlubuje odstup v technologické oblasti, oslabování kulturní a národní identity atd. V průmyslových zemích sílí tzv. funkční anal-fabetismus; vzdělanost nedostačuje požadavkům každodenního života, který s rostoucí „*novou chudobou*“ zasahuje 10–20 % obyvatel těchto zemí. „Únik mozků“ z Jihu na Sever a do bohatých arabských států představuje ročně asi 500 000 osob. Dr. Ullrich Laaser považuje za nutnou kvalitativní reformu školství pod řízením UNESCO. Upozorňuje na skutečnost, že prosazování západního formalizovaného školství v rozvojových zemí je kontraproduktivní. Tyto země by měly hledat alternativní vzdělávací strategie.

Poslední léta přinesla *pokrok v oblasti základních politických práv a svobod*, avšak zároveň pokračuje *zhoršování sociálních lidských práv*. Rozvojové země prosazují přijetí lidských práv tzv. třetí generace – tj. práva na rozvoj, mír a bezpečnost. Profesor Nuscheler považuje za nezbytné, aby všechny vyspělé státy (zejména USA) urychleně ratifikovaly pakty o lidských právech, a tak přispěly k jejich universalitě. Přijetí práv třetí generace vidí jako důležitý krok na cestě k vytváření „*světové vnitřní politiky*“, zaměřené na řešení globálních problémů lidstva.

* * *

Kniha *Globální trendy 1991* je cenným a kritickým příspěvkem k diskusi o globálních problémech, snaží se přesně definovat jádro každé otázky. Její hlavní předností je komplexnost pohledu na světový vývoj, názornost výkladu a snaha navrhnout způsob řešení. Její hodnotu zvyšuje skutečnost, že je zamýšlena jako pravidelná ročenka.

Vladimír Handl